

Павло ОРОБЧЕНКО
(м. Київ)

**УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ
1932-1933 років – СВЯТА СПРАВА ДЛЯ
НИНІШНЬОГО ПОКОЛІННЯ**

Влітку 1982 року в Україні, розуміється, з ініціативи ЦК КПРС, помпезно відзначалося 1500-ліття заснування м. Києва. Газети, радіо, телебачення були переповнені цією радісною звісткою. Партійні пропагандисти були діслані до кожного трудового колективу із лекцією про славне місто на Дніпрі, якому за свідченнями матеріалів розкопок на Подолі, здійснених під керівництвом відомого археолога-москвофіла Петра Толочка, саме в цей рік виповнюється ця знаменна дата.

Місто прикрашалося, монетний двір відчеканив ювілейну медаль «В пам'ять 1500-летия Киева», на Київській кручі у Піонерському парку райдугою зметнулася в небо сталева арка в честь возз'єднання України з Росією, на правий берег Дніпра, дякуючи таланту скульптора І. Бородая, немов із хвиль Дніпра-Славутича, випливла бронзова „ладья” із засновниками міста Києм, Щеком, Хоривом та сестрою їх Либіддю.

Народ святкував, веселився, гриміли салюти.

Більшості людей і в голови не приходила думка, що ця буфонада була старанно організована комуністичною владою з однією метою - відволікти увагу громадян України і світової громадськості від 50-літньої дати голодомору-геноциду 1932-1933 років в Україні.

А згодом, 23 жовтня 1983 р., з ініціативи української громади Канади у м. Едмонтоні було відкрито перший у світі пам'ятник жертвам голодомору в Україні, автором якого є українка за походженням, архітектор Людмила Темертя .

Дещо пізніше пам'ятники у вшанування жертв трагедії українського народу були збудовані у Відні, в Лондоні, в Лос-Анджелесі та Чикаго.

На Заході про факт голодомору стало широко відомо ще в березні 1933-го, коли англійський журналіст Герс Ричард Воон Джоунз опублікував свій репортаж про великий голод в Україні у 1932-33рр. Цей репортаж був надрукований у багатьох газетах включно «Manchester Guardian» та «New York Evening Post». Але на багато років в радянській Україні навіть згадка про цю подію каралася смертю.

Відкрито і громогласно про голод в Україні заговорили в кінці 80-х років, коли почали з'являтися перші ознаки послаблення і руйнації тоталітарної комуністичної диктатури в бувшому СРСР.

25 грудня 1987 року перший секретар ЦК Компартії України В. Щербицький у доповіді, присвяченій 70-річчю створення УРСР, сказав про голод, пояснивши при цьому, що його причиною була посуха, що було брехнею, адже за архівними даними метеорологічних спостережень, 1932-33 роки були в міру дощовими на

всій території України.

Принциповим було визнання самого факту голодомору. Є підстави стверджувати, що це визнання було вимушеним – з огляду на очікуване оголошення результатів роботи американської сенатської слідчої комісії про голодомор в Україні.

18 лютого 1988 року «Літературна Україна» опублікувала доповідь Олекси Мусієнка на партійних зборах Київської організації СПУ. Вітаючи курс нового керівництва КПРС на десталінізацію, О. Мусієнко звинуватив Сталіна у здійсненні в республіці жорсткої кампанії хлібозаготівель, наслідком якої став голод 1933 року. Використане в цій доповіді слово «голод» було чи не вперше мовлене в офіційній пресі.

На початку липня 1989 року на ХІХ конференції КПРС в Москві виступив Борис Олійник. Зупинившись на сталінському терорі 1937 року, він зовсім неочікувано для присутніх завершив цю тему так: «А оскільки в нашій республіці гоніння почалися задовго до 1937-го, треба з'ясувати ще й причину голоду 1933-го, який позбавив життя мільйонів українців, і назвати поіменно тих, з чиеї вини сталася ця трагедія».

У травні 1989 р. відбулася установча республіканська конференція Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал». Однією із перших акцій товариства став міжнародний симпозіум «Голодомор 1932-1933 рр. в Україні».

В березні 1990 р. після того, як позачерговим 3-м з'їздом народних депутатів СРСР, було внесено зміни до Конституції СРСР про скасування 6-ї статті щодо керівної ролі КПРС в державі, відкрився шлях до формування багатопартійної системи в Україні.

В Києві, у Львові та інших містах зашуміли багатотисячні майдани з полум'яними ораторами. І отверзлися вуста онімілого народу. Всі зрозуміли, що за розмови про голодомор карати вже не будуть. В українських селах появилися перші ентузіасти, які відкрито почали укладати списки померлих від голоду 1932-1933 років, розшукувати місця масових захоронень та установлювати хрести на їх могилах. Заговорили люди - живі свідки цієї трагедії.

Віднині і повсякчас у пам'яті нинішнього і майбутніх поколінь будуть пошанованими імена Володимира Антоновича Маняка та Лідії Борисівни Коваленко-Маняк – організаторів і упорядників першої в Україні книги свідчень-споминів людей, що пережили голодомор. Книга-Меморіал „33-й: Голод” вийшла в світ 1991 р. з таким епіграфом: «Хай ця гірка книга, породжена після десятиліть безпам'ятства ляже наріжним каменем безсмертного пам'ятника трагічної історії українського народу».

27 червня 1992 р. у м. Києві була створена Асоціація дослідників голоду-геноциду в Україні 1932-1933 років. З ініціативи та за дорученням першої голови Асоціації Лідії Борисівни Коваленко-Маняк в липні того ж року були розроблені рекомендації щодо опорядження пам'ятних місць поховань людей – жертв голодомору-геноциду 1932-33 років на Україні. Цей документ, обсягом 3 сторінки друкованого тексту, був підготовлений в Українському НДІ цивільного сільсько-го будівництва Держбуду України заступником директора з наукової роботи, доктором архітектури Зоєю Василівною Мойсеєнко разом зі мною.

Рекомендації призначалися для депутатів районних і сільських Рад, а також для широкої громадськості з метою підготовки до відзначення 60- річчя скорботи і пам'яті жертв голодомору в наступному, 1993 році, на державному рівні. Тоді ми вже твердо вірили в те, що ця подія відбудеться.

Були розіслані рекомендації до обласних і районних адміністрацій тих територій, які постраждали від голодомору, де йшлося про те, як, відшукавши місця поховань людей, виокремити, благоустроїти їх та поставити тимчасові пам'ятні знаки із місцевих матеріалів – дерева, каменю із врахуванням природних особливостей місцевості – рельєфу, рослинності тощо. При цьому відзначалося, що в кожному селі є творчо обдаровані народні умільці, які можуть внести свій вклад до поданих рекомендацій і створити емоційно впливові і різноманітні композиції пам'ятних місць, а також про те, що Асоціація дослідників голоду-геноциду має надію, що місцеві урядові установи не обмежуться заходами щодо опорядження пам'ятних місць до 60-річчя і розпочнуть подальші роботи зі створення пам'ятників і місцевих музеїв-меморіалів.

Водночас Радою Асоціації була розпочата робота щодо створення пам'ятника жертвам голодомору у Києві. Ми сподівалися, що закладання його відбудеться в наступному 1993 році – в дні відзначення 60-ї річниці голодомору-геноциду. При цьому цей пам'ятник мав бути складовою Українського пантеону жертв геноциду.

11 грудня 1992 року відбулося перше засідання ініціативної групи зі створення Пантеону. Наведемо протокол цього засідання:

Присутні: *Коваленко-Маняк Л.Б.* – голова Асоціації дослідників голодоморів в Україні;

Каленик Д.З.- заступник голови ; Марочко В.І. – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України; Мойсеєнко З.В. – дійсний член УАЕН, доктор арх., професор; Оробченко П.А. – провідний науковий співробітник УкрНДПротивільсільбуду Мінінвестбуду України, канд. техн. наук; Шаповал Ю.І. – вчений секретар Інституту національних відносин і політології АН України, канд. істор. наук; Штолько В.Г. – президент Української академії архітектурних наук, докт. арх.; Яблонський З.В. – дійсний член УААН, докт. арх., професор.

Слухали: *Коваленко-Маняк Л. Б.*: Асоціацією дослідників голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні оголошено конкурс на спорудження пам'ятника жертвам голодомору, закладення якого має відбутись в наступному році - в дні відзначення 60-річчя цієї трагедії. В оргкомітет звідусіль уже почали поступати матеріали конкурсу. Нам потрібно вирішити проблему з місцем, де буде споруджуватись пам'ятник. Обмірковуючи це, ми прийшли до висновку, що такий пам'ятник має бути складовою частиною в історичній канві подій життя українського народу, отже, ми дійшли ідеї створення Українського пантеону. Його доцільно створити на історичних печерських пагорбах. Цю ідею оприлюднили в листах-зверненнях до урядових організацій, творчих спілок і ряду недавно створених академій, зокрема і до УААН.

В усіх листах, які ми отримали, схвалюється ідея створення Українського пантеону. Ми звертаємось до керівництва УААН розпочати практичну роботу з

утілення цієї ідеї в життя.

Яблонський Д.Н.: Мені вдалося сьогодні виїхати і оглянути печерські пагорби від Аскольдової могили до Музею Вітчизняної війни. Дійсно, є принаймні, п'ять зручних місць, де можна пропонувати забудову. Нам потрібна чітка ідея архітектурна й ідеологічна. Пантеон - це сукупність пам'ятних місць, святе місце. Воно має бути людяне, а не таке зле, як скульптура жінки в музеї ВВВ.

Штолько В.Г.: Ми підтримуємо ідею створення Українського пантеону на печерських пагорбах в Києві. Для цього нам потрібно створити оргкомітет і розпочати практичну роботу. Треба починати з генплану - тут своє слово мають сказати історики і етнографи. Було б доцільно прослідкувати канву: Крутівські могили - голодомор - Велика Вітчизняна війна. Підготувавши цей матеріал, треба звернутись до Уряду з проханням видати постанову про спорудження Пантеону.

Марочко В.І.: Доцільно вивчити досвід у спорудженні пам'ятних місць у Польщі, Вірменії, Ізраїлю, Грузії. В основу ідеї Пантеону слід покласти ідею жертвності нашого народу в ім'я своєї свободи.

Шаповал Ю.І.: Слово „Пантеон” має дві ідейні лінії: Боги - могили. Доцільно орієнтуватись на I варіант, або на сукупність першого і другого. Разом з тим Пантеон не повинен бути музеєм. Наповнити його певним змістом можна, створюючи “історичні вузли”. Генеральна лінія - побудова незалежної України.

Мойсеєнко З.В.: Велике значення буде мати правильна організація роботи зі створення Українського пантеону. Потрібно на конкурсній основі розробити цю ідею.

Оробченко П.А.: Було б доцільно звернутись до Кабінету Міністрів України з пропозицією виділити кошти на проведення науково-дослідної роботи з проблеми створення Українського пантеону.

УХВАЛИЛИ:

1. Організувати оргкомітет зі спорудження Українського пантеону в м. Києві у складі:

- всі присутні на засіданні /Каленик Д.З., Коваленко - Маняк Л.Б, Марочко В. І., Мойсеєнко З.В., Оробченко П.А., Шаповал Ю.І., Штолько В.Г., Яблонський Д.Н.;

- Кислий М.Г. – заступник головного архітектора, головний художник Києва;

- Чепелик В.А. - Голова Співки художників України;

- Шпара І.П. - Президент Співки архітекторів України.

2. Звернутись до Кабінету Міністрів України з листом про місце і термін створення Українського пантеону і пам'ятника жертвам голоду-геноциду 1932-33 рр. у м. Києві – Л.Б.Коваленко – Маняк: до 20.12.1992 р.

3. Від імені Оргкомітету підготувати до Кабінету Міністрів України обґрунтовану заявку про необхідність проведення наукової роботи з проблеми створення Українського пантеону. В.Г.Штолько: до кінця грудня 1992 р.

4. Підготувати історичну довідку, яка буде покладена в основу концепції Українського пантеону. – Марочко В.І., Шаповал Ю.І.: до 21.12.1992 р.

З метою виконання рішення Оргкомітету архітектори повинні були на реальній геодезичній підставі вибрати місце та розробити пропозиції щодо розміщення основних об'єктів Пантеону.

І тут вияснилося, що на громадських засадах це зробити неможливо: карти схилів Києва є секретними, а архітектори не хочуть працювати без оплати праці – так заявив акад. В.Г. Штолько.

Щоб розблокувати ситуацію, аби Верховна Рада України прийняла постанову про увічнення пам'яті жертв голодомору – тоді це було нереально, зважаючи на прокомуністичну ментальність її більшості.

Але справа щодо увічнення пам'яті жертв голодомору в населених пунктах України розпочалася – люди, що пережили страхіття голоду-геноциду, у багатьох випадках долаючи супротив місцевих рад, починали об'єднуватися, віднаходили могили жертв і з освятою ставили хрести, пам'ятні знаки та зводили монументи.

Скільки їх споруджено - ми не знаємо, адже більшість із них не взяті на облік як об'єкти культурної спадщини у Державному реєстрі нерухомих пам'яток України.

За даними відомої дослідниці теми голодомору в Україні, канд. істор. наук О.М.Веселової, які одержані із матеріалів публікацій у засобах масової інформації, - їх сотні.

Київська область – більше 140 сіл, в м Києві за рішенням міської адміністрації установлені хрести на вшанування жертв голоду-геноциду на кладовищах: Звіринецькому, Солом'янському, Дарницькому та Бортничанському.

Важливою подією для України було спорудження та відкриття що відбулося 10 вересня 1993 року на державному рівні з участю першого президента України Л. Кравчука пам'ятного знака жертвам голоду-геноциду 1932-1933 років на Михайлівській площі в Києві. Пам'ятний знак було освячено Патріархом Української православної церкви Київського Патріархату Філаретом. (автор скульптури – художник Василь Перевальський).

У селах Полтавської області – близько 30 – в тому числі меморіальний Дзвін на Зажур-горі біля Мгарського монастиря під Лубнами.

У районних центрах Лисянці та Тальному Черкаської області споруджені стели із переліком сіл та числом жертв у кожному із них. Пам'ятні знаки збудовані в селах Дніпропетровської, Луганської, Одеської, Херсонської, Вінницької, Житомирської, Хмельницької, Тернопільської, Кіровоградської, Чернівецької, Запорізької, Сумської областей.

Започаткований процес увічнення пам'яті жертв голодоморів в Україні продовжується по сьогодні.

Дякуючи особистій турботі президента України В.А. Ющенка удалося зсунути з мертвої точки ідею спорудження меморіального комплексу, і мають розпочатися будівельні роботи.

Важливим етапом забезпечення догляду за пам'ятними знаками, установленими на братських могилах жертв голодомору, має стати визнання їх об'єктами культурної спадщини із занесенням до Державного реєстру нерухомих пам'яток

України. Щодо вирішення цього питання авторським колективом пам'ятних знаків, колективам ентузіастів їх спорудження, а також органам місцевого самоврядування слід керуватися такими державними документами:

Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року №1760 про затвердження Порядку визначення категорії пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до державного реєстру нерухомих пам'яток України (об'єм документа – 3 сторінки).

Держбуд України. Наказ № 20 від 30 січня 2002 року. Про організацію виконання постанови Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 року №1760 Про затвердження Порядку визначення категорії пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Постанова КМ України від 26 вересня 2002 року №1474 про затвердження методики грошової оцінки пам'яток (об'єм документа 12 сторінок).

Держбуд України, Міністерство культури і мистецтв України. Порядок спорудження, створення пам'ятників і монументів. Київ, 2005 рік (об'єм документа 7 сторінок).

Асоціація дослідників голодоморів в Україні може на громадських засадах надати консультації з приводу організації спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків та взяття їх на облік у відповідних державних установах, а за необхідності надати перелічені вище законодавчі документи.